

UN PLAGI FAMILIAR: LES *CARTAS MEJICANAS*
DE BENET M. DE MOIXÓ I DE FRANCOLÍ O.S.B.

1. *Coneixement del fet*

El darrer arquebisbe colonial de Charcas, Benet M. de Moixó i de Francolí OSB, morí en el desterrament de Salta l'any 1816 sense haver pogut veure imprès el manuscrit de les seves *Cartas Mejicanas* que feia deu anys havia tramès personalment al totpoderós Godoy: l'edició encara tardà vint anys més a fer-se realitat. Fet i fet, per uns viaranys en els quals ara no puc entrar, però que foren un xic envitricollats i dels quals fins avui ningú no ha tret sencer l'entrellat, el 1837 l'obra aparegué a Gènova amb la portadella següent:

*Cartas / Mejicanas / escritas / por / D. Benito María de Moxó/
en 1805 / dadas a la luz a impulsos de Rumo. / P. Fr. Andrés
Herrero / Menor Observante / Prefecto Apostólico de las Misiones
de la América / Meridional y Comisario Colectador por la Sagra-
da / Congregación de Propaganda Fide Ec. Ec.*

[vinyeta] *Génova / Tipografía Pellas / Plaza de Banchi,
[1837], [5] ff. + 338 p.*¹

Ben mirat, però, no seria pas ben exacte de dir que les *Cartas Mejicanas* (d'ara endavant: CM) no foren publicades fins l'any 1837. I és que pel mig hi hagué un episodi plagiari, que és el que voldria ajudar a esclarir amb aquest treball.

1. R. VARGAS UGARTE, *Don Benito María de Moixó y de Francolí, arzobispo de Charcas*, Buenos Aires, 1931, 69-70; (aquest treball ha estat reimprès dins el volum del mateix autor titulat *Tres figuras señeras del episcopado americano*. Lima, 1966, 65-163). Com que faré referència ara a una edició, ara a l'altra, cada vegada afegiré a l'inicial del títol l'any de què es tracti.

I cal començar palesant que el plagi ja fa anys i panys que fou denunciat; heus aquí només algunes de les anelles d'aquesta tradició bibliogràfica: és natural que, escrivint abans de l'edició genovesa, Torres i Amat no se n'adonés i acceptés que el material furtat era de l'autor del robatori;² en canvi, Rich, que ja la coneixia, fou potser el primer que en donà testimoniatge;³ així mateix, el príncep de la bibliografia boliviana se'n féu ressò, bo i acusant el nebot de la seva trapelleria;⁴ en una altra obra de referència boliviana, avui encara inèdita, trobem més detalls; ultra l'afirmació del fet (seguint Rich i Moreno), Rück retreu, a més, a Lluís de Moixó la ingratitud envers l'oncle que l'havia aixoplugat a La Plata i fa anar els fets d'aquesta manera: havent acompanyat l'oncle a l'exili de Salta (cosa que esdevé incompatible amb la versió segons la qual el nebot hauria anat a Xile l'any 1810 a prendre possessió de la fiscalia d'aquella audiència), en morir l'arquebisbe s'hauria emparat del seus papers, entre els quals hi havia una còpia de les CM.⁵

En aquest segle, el ja esmentat primer biògraf de Moixó, Vargas Ugarte, enregistrà simplement el fet plagiari, adduint només l'autoritat de Rich.⁶ Posteriorment, Furlong, també es limità a constatar del plagi.⁷

2. F. TORRES I AMAT, *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes*, Barcelona, 1836, 436-437. En l'entrada dedicada a Lluís M. li atribueix la paternitat dels *Entretenimientos*; en la de Benet M. diu: «Dejó inéditos algunos escritos que quedaron en Charcas, y de que hace mención su sobrino el barón de Juras Reales, en la obra que acaba de publicar con el título de *Entretenimientos*...».

3. O. RICH, *Biblioteca americana nova*, Londres, 1835-1846, II, 332-333 (entrada corresponent als *Entretenimientos*).

4. G.R. MORENO, *Biblioteca Boliviana*, Santiago, 1879, 361-362, núm. 1406 (*Entretenimientos*).

5. E. O. RÜCK, *Diccionario biográfico eclesiástico del Alto Perú*, Bolívia, Arxiu Nacional de Bolívia (ANB) (Sucre), Col Rück, manuscrit 551, pàgs. 272-273.

6. R. VARGAS U., *Don Benito*, 1931, 70; 1966, 121. Cal dir que l'error (o errata) que s'esmunyí en ambdues edicions d'aquest treball cardinal en la bibliografia moixonenca, pel que fa a l'any d'edició dels *Entretenimientos* (Vargas hi posa 1838 en lloc de 1828) entortolliga la conologia de la tradició literària de les CM i enfosqueix l'acció usurpadora del nebot. I el que és encara més de lamentar, s'ha anat perpetuant entre els que han donat per bona la informació de Vargas, sense la consulta directa de les edicions.

7. G. FURLONG, *Nacimiento y desarrollo de la filosofía en el Río de la Plata, 1536-1810*, Buenos Aires, 1952, 458: «Cuando el aprovechado sobrino acabada de publicar esta obra [els *Entretenimientos*] en Barcelona en 1838 [sic], llegó a sus manos un ejemplar de la edición de Génova, de 1837, con el nombre de su verdadero amo.» Aquesta reconstrucció imaginària dels fets només fa visible que s'ha fiat de les dades bibliogràfiques de Vargas, que ja he corregit [vegeu nota 6]. Una altra obra que continua escampant el

En canvi, un repertori biogràfic català continua abonant que l'autor n'és el nebot.⁸ És més de doldre que la darrera síntesi biobibliogràfica de Moixó no deixi prou clares les coses en el punt que aquí ens interessa: l'obra de l'arquebisbe s'entitulava *Entretenimientos...*; l'única «anormalitat» de l'edició de 1828 consisteix en el fet de portar el nom del nebot i les edicions genoveses se'n diferencien només per la inclusió de les CM, com si aquestes no figuressin ja (sense entrar ara en els detalls que sobre aquest punt veurem més endavant) en els susdits *Entretenimientos*.⁹

Això és el que trobem en la historiografia del tema. En resum: des de l'endemà de la primera edició genovesa de les CM ha restat palesat el plagi perpetrat per Lluís M. de Moixó; i aquest retret no ha estat oblidat (tal volta, si de cas, un poc obscurit) per la bibliografia posterior; el que cal destacar, però, és que mai no ha estat assajat l'esclariment dels detalls de la malifeta del nebot a costa del seu oncle; per això em sembla escaient de fer-ho aquí fins on em sigui practicable.

II. El plagiari

Qui era l'autor del plagi? A fe que no és una personalitat de la qual hom disposi de gaire informació. Lluís Maria de Moixó i de Lopes Fuentes (1776?-1869?) era fill de Josep Antoni de Moixó i de Francolí (1751-1810), germà del nostre arquebisbe i fiscal de l'audiència xilena des de 1803 fins a la seva mort.¹⁰

Format i doctorat en cànons a la Universitat de Cervera, sembla que Lluís acompanyà son pare, per tal com ja el trobem l'any 1804 com a advocat d'aquella audiència. Son oncle Benet M. féu l'entrada solemne a la seu metropolitana de Charcas el cap d'any de 1807 i tot porta a

contrasentit cronològic és la clàssica d'A. GERBI, *La disputa del Nuevo Mundo. Historia de una polémica, 1750-1900* [1955], Mèxic, 1960, 271 (defineix els *Entretenimientos* com una *contrabechura* de les CM).

8. *Diccionari biogràfic Albertí* (Barcelona, 1966-1970), III, 305.

9. E. ZARAGOZA Y PASCUAL, «Benedictinos españoles académicos de la Real de la Historia», *Boletín de la Real Academia de la Historia*, Madrid, CLXXVII (1990) 48. Rellegint ara un article signat per mi, m'adono que tampoc no he estat prou explícit sobre aquest particular: veg. *Gran Enciclopèdia Catalana* (Barcelona, 1969-1980), X, 159.

10. J. T. MEDINA, *Biblioteca hispano-chilena* [1897-1899] Santiago, 1963,² III, 273-277.

pensar que ja abans d'arribar-hi (potser des de Lima estant, si no fou abans i tot) havia cridat Lluís per tal que li fes costat; de fet, molt poc després d'aquella data d'entrada ja és a La Plata: el 7 de febrer de 1807 incorporà el seu doctorat canònic a la Universitat local de Sant Francesc Xavier;¹¹ al cap de tres dies l'oncle li conferí la tonsura clerical.¹²

El 20 d'aquell mateix mes el nomenà provisor i vicari general de l'arquebisbat; el mes de maig el féu vice-patró assistent d'oposicions a canongies; el mes d'agost d'aquell mateix any 1807 discursejà al clergat de La Plata arran de l'ajut que calia aportar als ciutadans de Buenos Aires després de la invasió britànica; mort son pare, en fou successor en la fiscalia xilena l'any 1810.¹³ Ara bé, segons Moreno, «*su título de fiscal en Chile es puramente nominal*», afirmació de la qual no donà cap prova documental, llevat d'una altra simple afirmació: el nebot hauria acompanyat l'oncle al desterrament de Salta.¹⁴

Aquest encadenament dels fets lliga malament amb una altra dada procedent del mateix interessat: segons l'autor dels *Ensayos* i dels *Entretenimientos*, quan potser ni havia pres possessió del càrrec xilè (que podem situar l'any 1810), fou apres pels patriotes de Mendoza i confinat en un presidi de la ciutat de San Luis, a la mateixa província de Cuyo; també per notícia autobiogràfica sabem que el seu captiveri durà sis anys (1810-1815?) i que sojornà en diversos indrets del Riu de la

11. *Libro en que se sientan los Grados de Bachiller, Licenciado y Doctor en Sagrada Theologia ó Sagrados Canones...*, Arxiu Societat Geogràfica «Sucre» (Sucre), ms. 110, f. 61v.

12. *Llibre d'ordes dels arquebisbes de La Plata San Alberto (1785-1804) i Moixó (1807-1815)*, ANB, Col. Rück, ms. 124, f. 156v. Això no impedí que més tard, però en data incerta, es maridés amb la criolla de Buenos Aires Maria Dolors d'Oromí i Lassala.

13. Aprofito les dades que consten en una llista impresa de mèrits i serveis de Lluís M., datada el 20 de gener de 1821, AHN/Madrid, Consells, 13.370/62. La peça oratòria fou impresa amb el títol *Discurso que en Junta General del Venerable Clero de la ciudad de la Plata, celebrada en 18 de agosto de 1807... pronunció el Dr. D. Provisor y Vicario General del Arzobispado...*, Buenos Aires, 1807, 8 pàgs; a la capital riuplatenca encara reaparegué dues vegades més entre 1807 i 1808, dins sengles volums de l'oncle arquebisbe; finalment, l'autor també l'enclogué a tall d'apèndix en els volums que portaven el seu nom i que tenien per títol *Ensayos de Moral, de Política y de Historia*, Madrid, 1821, 116-127 (obra de la qual hauré de parlar més endavant) i *Entretenimientos de un prisionero del Río de la Plata, por el Barón de Juras Reales, siendo fiscal de S.M. en el reino de Chile...*, Barcelona, J. Torner, 1828. El virrei del Riu de la Plata el recomanà per a una plaça togada de l'audiència de Charcas, Buenos Aires, 22-VIII-1809, Arxiu General de les Índies/Sevilla, Buenos Aires, 97.

14. G.R. MORENO, *Biblioteca Boliviana*, 362.

Plata.¹⁵ Són aquests anys que justifiquen l'autodefinició de «*prisionero*» dels *Entretencimientos* de 1828; i és en aquesta obra que sabem per ell mateix que si l'any 1815 començà quan encara romania en el presidi, no s'acabà sense que li arribés l'ansiat alliberament.¹⁶

Aquest punt ferm de la seva biografia permetria de fer compatible la notícia de la seva captura amb la de la seva presència a Salta en el moment de la mort de l'oncle: en el cas que, en sortir de San Luis, hagués anat a reunir-se del bell nou amb l'arquebisbe, que a finals d'aquell mateix any 1815 arribà al desterrament de Salta. Cal recordar la notícia, ja esmentada, de Rück segons la qual l'arquebisbe hi morí acompanyat del nebot (notícia que potser treu de G.R. Moreno). Sabent o imaginant tot el que li tocà de passar des de la fugida de Xile (si és que hi arribà a anar l'any 1810), verament esdevé prou més creïble que fou llavors –i no el 1810, si és que llavors deixà Charcas per anar a Xile– que prengué una de les còpies de les CM i se l'emportà a Europa. La resta la veurem aviat. Abans, però, acabem de veure el tram final de la seva vida.

Desconec absolutament com anà la seva existència els anys immediatament posteriors i, per tant, quan retornà a Espanya, per bé que tot porta a pensar que ja hi era el 1821.¹⁷ Tampoc no puc aclarir quina fou la seva vida durant la dècada dels anys vint; hi ha qui el posa de carlí militant, fet que li hauria costat la confiscació temporal del patrimoni.¹⁸ Després de 1830, en canvi, sí que sabem que ocupà de bell nou càrrecs judicials a les audiències de Càceres (regent) i de Barcelona (oïdor).¹⁹

15. *Ensayos*, [1]; *Entretencimientos*, I, pàgina sense numerar (endreça al ministre F. T. Calomarde); més endavant dono els textos on trobem aquestes clariícies.

16. «*Cuando yo me hallaba confinado en la ciudad de San Luis en 1815, sitio de dolorosa memoria porque en aquel mismo año y poco después de haber yo salido de aquel ominoso presidio...*», [Ll. M. DE MOIXÓ] BARON DE JURAS REALES, *Entretencimientos de un prisionero en las Provincias del Río de la Plata...*, Barcelona, 1828, II, 375.

17. Altrament seria difícil d'entendre com hauria pogut fer aparèixer aquell any i a Madrid el volum ja esmentat dels *Ensayos de Moral...*

18. G.R. MORENO, *Biblioteca Boliviana*, 362.

19. El temps present de la frase *es alcalde del crimen de la real audiencia de Cataluña* emprat per F. TORRES I AMAT, *Memorias*, 436-437, no permet pas de precisar la cronologia per tal com ens és desconegut el moment d'escriure-ho; i si l'hem d'interpretar per la data d'acabament de l'obra (1835), tampoc no afegeix res al que sabem d'una altra banda.

L'etapa darrera de la seva vida torna a enfosquir-se: mentre que hi ha qui diu que morí a Barcelona el 1843, d'altres perllonguen la seva existència trontollant i el fan finir a Bordeus l'any 1869, data sorprenentment tardana!²⁰

III. *El cos del delictes*

L'esquema biogràfic de Lluís M. de Moixó ja ens ha fornir una colla d'elements fonamentals de cara a un encadenament del fets que permeti de situar la hipòtesi del plagi en un pla de certesa: anys d'íntima convivència i col·laboració a Charcas, possible acompanyament en els darrers mesos a Salta de l'oncle, viatge a Europa entre 1816 i 1820. Ara bé, la base incommovible de qualsevol prova de plagi literari no ha de limitar-se a la probabilitat que hom pugui derivar de circumstàncies més o menys feaents, sinó que l'ha de fornir indefugiblement un acarament amb els textos; i és d'aquí que hem d'arrencar per tal d'evitar qualsevol laia d'imaginacions subjectives.

Abans, però, de seguir endavant cal introduir un nou element: fins ara tothom que ha acusat el nebot Moixó d'usurpació literària damunt el cabal de l'oncle arquebisbe només s'ha fixat en els dos volums dels *Entretenimientos* (1828); de fet, però, el nebot fou reincident en la seva malvestat i això ens obliga a comparar tres textos, i no solament dos; fem marxa enrere en el temps: la primera edició genovesa (1837) de les CM, els *Entretenimientos* (1828) i els *Ensayos de Moral* (1821).

Ara sí que podem donar tot el valor provatori al quadre sinòptic que segueix, amb els continguts usurpats de les CM i que ens permet de copsar visualment l'operació plagiària del nebot Moixó.

Parlar, ara, del plagi del nebot Moixó ja és més que una mera suposició. Si ens fixem un xic en el quadre sinòptic, veiem que la part pròpia seva és més aviat petita: si deixem de banda el *Discurso* de 1807 ja esmentat, només les dissertacions 4a-6a dels *Ensayos* i les 10-13a dels

20. *Gran Enciclopèdia Catalana* (Barcelona, 1969-1980), X, 159; V.O. CUTOLO, *Nuevo diccionario biográfico argentino* (Buenos Aires, 1968-1985) IV, 694. Veg. també R. MAGDALENO, *Catálogo XX del Archivo General de Simancas. Títulos de Indias* (Valladolid, 1954), 599; M.A. BURKHOLDER - D.S. CHANDLER, *Biographical dictionary of audiencia ministers in the Americas (1687-1821)* (Westport, 1982), 217-218.

<i>Quadre sinòptic</i>				
<i>Cartas Mejicanas</i> (1805)		<i>Ensayos</i> (1821)		<i>Entretenimientos</i> (1837)
Lletra		Dissertació		Dissertació
	<i>pàgs.</i> <i>edic.</i> 1837	<i>pàgs.</i> <i>edic.</i> 1857	<i>pàgs.</i>	<i>pàgs.</i>
I	1-5			
II	6-13			
III	14-22			
IV	23-33			
V	34-38			
VI	39-44			
VII	45-55	54-69		
VIII	56-62	70-77		5a 179-242
IX	63-75			
X	76-88	94-109		
XI	89-102	109-126		3a 71-160
XII	103-111	126-136		
XIII	112-127			
XIV	128-137			
XV	138-152	168-186		9a II,171-198
XVI	153-173	202-213		8a II,127-170
XVII	174-195			7a II,3-80
XVIII	196-220			
XIX	221-236	274-294		7a II,81-126
XX	237-253			
Sup. I	254-281			
Sup. II	282-290	349-359		6a 243-260
Sup. III	291-299	360-370	2a 26-40	4a 161-178
Sup. IV	300-314	371-388	1a 1-25	1a 9-36
Sup. V	315-322	389-410	3a 41-67	2a 37-70
			4a 68-93	10a II,199-228
			5a 94-104	11a II, 229-242
			6a 105-115	12a II, 243-256
				13a II, 257-268
				14a II, 269-290
				Notes I, 261-334
				Notes II, 291-391
			Disc. 116-127	Apènd. [16 pàgs.]

Entretenimientos, a més de sengles blocs extensos d'«Ilustraciones y Notas» en cadascun dels dos volums dels *Entretenimientos*;²¹ això, és clar, parlant a l'engròs, puix que una confrontació més primfilada podria encara rescabalar si més no fragments d'aquesta part –aparentment filla de l'esforç del nebot– i que provenen també de les pàgines de les CM de l'oncle. Aquí, però, renuncio a aquesta darrera operació.²²

Pot tenir algun interès fixar-se en els materials que són originals del nebot. Vet-ho ací: dues disquisicions filosòfico-sociològiques²³ (sobre la condició de l'esclau: dissertacions 10a i 11a); tres de caire geogràfic²⁴ (sobre la denominació antiga de les illes Canàries; sobre el peix volador i sobre el sargàs: dissertacions 12-14a anomenades per ell

21. Només sabent com confegí el nebot diverses d'aquestes notes un home pot capir en tot l'abast de joc d'encenalls la declaració del baró de Juras Reales sobre aquesta part de l'obra: *No por ostentar erudición he añadido muchas y a veces largas notas, que algunos tendrán por superfluas o menos necesarias...*; i acaba justificant aquestes digressions amb l'oci forçat dels anys d'empresonament riuplatenc, *Entretenimiento*, I, IV i VII (pròleg).

22. No em puc estar, malgrat tot, de destacar tres casos flagrants i d'extensió considerable: la nota A de la dissertació VII (pàgs. 291-303 del vol. II dels *Entretenimientos*) és un sorgit de textos extrets de les lletres I-II de CM. 1-14; la nota K de la mateixa dissertació (pàgs. 309-317 de l'esmentat volum), ho és de la lletra III de CM. 16-22; la nota B de la dissertació IX (pàgs. 354-363 del mateix II volum), ho és de la lletra XIV de CM. 128-138. I cal remarcar que es tracta precisament dels trossos de les CM que no tenien paral·lel al text dels *Entretenimientos*!

23. Aquestes dues dissertacions no figuren en les CM; llur ona temàtica, però, les fa molt afins al temps ideològic i cultural de l'oncle: polemitzen amb Montesquieu, es mouen dins l'àmbit de la història romana, citen autors clàssics (Aristòtil, Plutarc, Sèneca, Ciceró, Epictet, sant Agustí...). Aneu a saber si l'arquebisbe les tenia entre els seus papers en morir, o bé les tenia destinades també al suplement de les CM i no hi entraren, o bé a les *Cartas Peruanas*, que sembla que mai ningú no ha vist!

24. En l'«Advertencia» diu que «*para la descripción de lo que concierne a la historia natural, he seguido al Diccionario geográfico-histórico de América, después de haberme cerciorado por mi mismo de la verdad de sus noticias*», *Entretenimientos*, [8]. Aquestes afirmacions presenten més d'un problema. De primer, a quins trossos del llibre es refereix? Em sembla segur que fa referència a les nombroses notes dedicades a informar el lector europeu sobre animals, plantes i fruits americans i no pas a les dissertacions sobre la denominació de les illes Canàries, sobre el peix volador i sobre el sargàs. Segonament, quina és l'obra al·ludida? Si volia dir el *Diccionario geográfico-histórico de las Indias occidentales o América...* (Madrid, 1786-1789) d'Antonio de Alcedo, es fa difícil de pensar que hi trobés aquells temes, per tal com Alcedo no conté entrades sobre «coses» com les esmentades, sinó únicament sobre llocs i accidents naturals concrets. He vist enregistrat un altre *Diccionario Geográfico Histórico de la América*, atribuït al mexicà José Mariano Beristáin de Sousa (Madrid, 1787), però sembla que ningú no n'ha vist un exemplar (no és als repertoris de J. T. Medina ni d'Aguilar Piñal) i, potser, la referència de Gutiérrez del

d'«*historia natural*»); i les glosses enquibides en les notes, que és on –no caldria dir-ho– Lluís M. ens dóna els brins autobiogràfics.²⁵

Més en detall, també és important escatir quina fou la feina literària (o de tisores) que el nebot duqué a terme entre la preparació dels *Ensayos* (1821) i la dels *Entretenimientos* (1828). Les tres novetats més importants de la segona obra respecte a la primera, tant pel que fa a l'obra de l'oncle com a la seva pròpia anterior, són aquestes:

- a) un saqueig molt més ampli de l'obra de l'oncle; en lloc de tres lletres, en transcriu no menys de deu (en sengles dissertacions reuneix cada vegada tres lletres de l'oncle) i quatre suplementos;
- b) per contra, l'afegitó propi (per bé que amb noves depredacions de l'oncle, com veurem més endavant) de les extenses *Ilustraciones y notas*; i
- c) les dissertacions sobre el peix volador i el sargàs (que són les 13a i 14a).

Finalment, vegem quins són els materials de les CM que *no atraueren* l'atenció o l'interès del nebot:

- a) a les polèmiques de l'oncle humanista i apologista hispanòfil, ensem *historiogràfica* –sobre el dèficit del coneixement d'Amèrica a Europa, per manca d'informació dels cronistes antics o per la parcialitat d'historiadors moderns com són ara Robertson o De Pauw (trossos de les lletres I-VI)– i *filosòfica* –de les deformacions factuais o de criteri de «filòsofs» com Montesquieu, Raynal, Forster, Guthrie, els *encyclopèdistes*, Las Casas, etc. (lletres XIII-XIV, 1a part de la XVI);

Caño no és més que una confusió amb l'obra suara esmentada d'Alcedo. Fora d'aquests dos títols, no en trobo cap altre que s'ajusti al que diu Lluís M. de Moixó. Veg. H. CAPEL, *Los diccionarios geográficos de la ilustración española* (Barcelona, 1981).

25. La nota L de la dissertació X (que emplena les pàgs. 377-383 del vol. II dels *Entretenimientos*), per exemple, planteja una altra incògnita biogràfica: «*En uno de mis viajes a América vi desde lejos las costas de la antigua isla de Haití...*» Afirmació que repeteix en un altre text: «*En mis viajes a América y en la soledad de aquellos inmensos campos del Océano me ha divertido siempre muchísimo la repentina aparición de dos objetos que para mí eran como dos singularísimos fenómenos...*», *Entretenimientos*, II, 257 (inici de la dissertació XIII). És que hi anà més d'una vegada? Quan? I, si més no en una d'elles, és que hi anà pel Carib i Panamà? O bé tot es redueix a allò d'embollica que fa fort (si fos que aquestes dissertacions d'història natural són també de l'oncle)? No puc pas respondre, si no és que de l'oncle sí que sabem que anà a la Nova Espanya: en aquest cas, però, encara sorprèn el plural aplicat a la travessia atlàntica.

- b) una part de l'avaluació cristiana a la situació religiosa i l'esbós etnològic dels indis de la Nova Espanya (lletres XVIII i XX);
- c) tampoc s'aproprià el dictamen de l'arquebisbe sobre el pla d'estudis d'un dels col·legis majors de Mèxic (suplement I).

En resum, doncs, trobem que deixà de banda una bona part de deu de les vint lletres i un dels cinc suplements. Tot i que no podríem trobar-hi uns «criteris» gaire definits a l'hora d'agafar o de deixar el botí, potser sí que no l'atreien tant les qüestions de caire més aviat filosòfic i abstracte; insisteixo, però, que en el robatori no hi sé veure cap criteri de preferència/desinterès, si és que amb això hom vol dir aplicat amb coherència. Aquest fet, d'altra banda, torna les obres que són fruit del plagi força invàlides per a qui vulgui conèixer l'obra original de l'oncle; tan invàlides, gosaria dir, com si en fossin un refregit descurat.

IV. L'anatomia d'un plagi

La visió sinòptica del contingut d'allò que sortí amb el nom del nebot i d'allò que sortí amb el nom de l'oncle em sembla prou conclouent per sentenciar la qüestió del plagi. Hi ha, però, encara més proves... i ara autoacusatòries del mateix plagiari! Vegem-les sense pressa.

En la mena de pròleg amb el qual Lluís M. de Moixó obrí els *Ensayos*, ja el tenor de les primeres ratlles traïen (pel que diu i pel que calla) la seva indeguda apropiació dels materials que contenen i que són de l'oncle difunt:

«Tengo el honor de ofrecer al público estos ensayos literarios, que me sirvieron de útil entretenimiento no hace mucho tiempo, cuando estuve detenido y confinado por los disidentes de América, en varios puntos de las provincias del caudaloso río de la Plata. Testigo entonces de la desastrosa guerra, que sufren todavía aquellos países, mi espíritu y mi corazón padecían intensamente; y sólo esta ocupación me proporcionaba algunos intervalos de distracción y contento...».²⁶

Ni mig mot que deixi traspuar al lector el veritable origen del text que saqueja; el plagi esdevé, doncs, rat i consumat.

26. *Ensayos*, [1].

En canvi, quan set anys més tard el nebot Moixó torna a plagiar, i ara amb més deler, llavors sembla que l'honestedat l'hagués obligat, si més no, a suggerir al lector que el que dóna no és pas tot (o ben bé) d'ell; això sí, ho fa amb prou ambigüitat perquè el lector no pugui treure'n l'entrellat. Vet-ho aquí. En l'endreuça al ministre de Gràcia i Justícia del moment, Francisco Tadeo Calomarde (1773-1842, ministre des de 1824), diu:

«Seis años de prisión en América hubieran anonadado mi resistencia si en el ocio en que me hallaba no hubiese recurrido al único consuelo que me quedaba en el cultivo de las ciencias. La presente obrita ha sido el fruto de aquellas tareas; y cuando V. E. se ha dignado permitir que a su sombra respetable saliese al público con el título de ENTRETENIMIENTOS DE UN PRISIONERO ha querido V.E. dar otra prueba de que aquellos padecimientos míos no le habían sido indiferentes; sin duda porque este testimonio de tanto aprecio, al paso que sirviese de estímulo a los que se dedican a la amena y útil literatura, fuese también ocasión de esperanza y de satisfacción purísima para todos aquellos que tienen la honra de padecer un servicio de S. M.»²⁷

El segon text de l'obra de 1828 encara és més palesa de la manipulació que el nebot Moixó féu de la veritat; és a dir, ens acosta un xic més a aquesta sense, però, lliurar-nos-la; fa com si volgués posar les coses on pertocava de posar-les, però en el darrer moment tot resta en un gest frustrat:

«ADVERTENCIA

En agradecida memoria del difunto Arzobispo de Charcas, D. Benito María de Moxó, tío mío, debo hacer presente: que para algunas de estas disertaciones, y en especial la de la idolatría esceptuando sus notas, me ha servido mucho cierto manuscrito que me legó S.I. de varias cartas que sobre cosas de Méjico escribió aquel tan desgraciado como ilustre Prelado con el título de *Cartas Mejicanas*: colección que se habría ya dado a la prensa, a no estimarse oportuno hacerlo con unión de las que escribió también y tituló *Cartas Peruanas*, y quedaron entre otros papeles

27. *Entretenimientos...*, I, pàg. sense numerar.

suyos en Charcas, que se procuran con mucha diligencia. Algunas de las estampas que adornan la presente obrita son sacadas del muy abundante y rico museo que poseía dicho Señor, y debe de ecsistir aún en aquel Arzobispado, si no le ha destruido tal vez la guerra civil, si no le ha consumido y devorado la funesta tea de la discordia; de esta terrible y perniciosa hija de Júpiter, como dice Homero, cuyo solo empleo y ocupación es de hacer daño». ²⁸

La malvestat del nebot contra el llegat literari de l'oncle sovint esdevé tan flagrant, que un home no pot deixar de plantejar-se l'enigma de si el nebot no se n'adonava o bé creia que el lector no seria capaç de descobrir la matúfia per ell mateix. És clar que mentre que l'obra de l'oncle romania inèdita, el nebot es trobava ben a cobert. El dia, però, que sortí de la impremta...

Vegem també uns pocs casos d'aquesta beneiteria.

- 1) «Los ídolos mejicanos que he visto en el museo del actual arzobispo de Charcas...» (*Entretenimientos*, II, 308).

Cal advertir que aquest text pertany a la nota J de la dissertació VII, palesament afegida pel plagiari; altrament no entendríem que l'oncle Moixó s'hagués d'acontentar amb la contemplació del ídols mexicans al seu museu, car bé prou que els havia vist directament a la Nova Espanya. Ara bé, el nebot no diu enlloc que la paternitat dels textos arrabassats a l'oncle i de les notes corresponen a dues persones diferents!

- 2) [Parlament fictici als hisendats de Tlaxcala] (*Entretenimientos*, II, 327-328).

Aquesta altra nota (la que porta la lletra Z de la mateixa dissertació) és doblement denunciadora: en primer lloc, perquè figura també al text original de les CM (lletra XIX, 280-281); segonament, perquè la biografia del nebot, que no sabem que mai sojornés a la Nova Espanya, el fa absolutament inversemblant. Ell, però, tira al dret, com si res...

Però en altres indrets el nebot no s'està de retocar el text de l'oncle, el que publica com a propi esdevé una mena d'imatge estrafeta.

28. *Ibid.*, I, [8].

3) «Hace no más quince días que asistí a las [dances nacionales] que los moradores del pequeño y antiquísimo pueblo de Pachacamac dieron, según costumbre, a este Señor Virey para festejarle y felicitarle su próspera llegada a esta Corte. Las estuve observando con la mayor atención y curiosidad, y me acuerdo que me enternecí a poco rato, derramé algunas lágrimas...». (*Cartas Mejicanas* [1837], 311).

«Poco tiempo ha que asistí a ellas [dances nacionales] en el pequeño y antiquísimo pueblo de Atacama, situado en la cordillera de los Andes; las estuve observando con la mayor atención y curiosidad, y me acuerdo que a poco rato sentí me enternecí, derramé algunas lágrimas...» (*Entretenimientos*, II, 29).

Els retocs del plagiari són sovint tan lleugeríssims (no pas per això, però, menys significatius) que un home resta temptat de veure-hi el rastre d'un remordiment del plagiari, com si aquest necessités convèncer-se que amb aquestes pinzellades ja desfigurava el cos del delictes! Vet ací una mostra:

4) «En una de mis Cartas mejicanas rebatí esta opinión con razones evidentes... Dije entonces que *engreídos* nosotros con la *aparente riqueza de nuestro saber e ilustración*, mirábamos a los salvajes como individuos de otra especie, desdeñábamos de acercarnos, *para examinarlos con la debida atención; pero que con todo eso* teníamos *la ridícula vanidad de hablar en tono majistral y decisivo de sus costumbre...*» (*Cartas Mejicanas* [1857], 406-407).

«Engreídos algunos filósofos con la *aparente riqueza de su saber e ilustración*, miran a los salvajes como individuos de otra especie, desdeñándose de acercarse a ellos para *examinarles con la debida atención* aunque con todo eso tienen la ridícula vanidad de hablar en tono majistral y decisivo de sus costumbres...» (*Entretenimientos*, I, 62-63).

En d'altres passatges, en canvi, el nebot deixa de banda qualsevol mena de precaució, i copia purament i simplement el text de l'oncle. Només n'aportaré una mostra, la qual té l'interès afegit de mostrar un exemple de les *Ilustraciones y notas* que, com ja he indicat, en principi cal pensar que són de la collita del nebot, però en les quals també trobem l'oncle; com que ambdues versions coincideixen de cap a peus, només cal donar-ne l'original:

5) «Yo no puedo olvidar el inmortal beneficio, hecho entonces por aquel Monarca a mi patria, la ciudad de Cervera, que tan fiel y rendida le había sido siempre. Felipe V, apenas logró un instante de sosiego, cuando puso en aquella ciudad los cimientos de la academia, que después se ha hecho tan famosa, y que ya en los primeros años logró comprender en la lista de sus catedráticos a varios literatos de primer orden. Pero volvamos a lo del principio, no sea que el tierno cariño y reconocimiento que profeso a aquella insigne universidad, en donde me he criado, y he pasado con extremo gusto la parte más considerable de mi juventud, me aparte insensiblemente del asunto que me he propuesto tratar en esta carta...».²⁹

Hi ha tota una corrua de petites modificacions que el sentit de la realitat imposà d'introduir al nebot, per tal com els paral·lels originals de l'oncle anaven massa íntimament lligats a la intransferible biografia d'aquest:

«Este doctísimo e infatigable italiano estuvo aquí mucho tiempo...» (*Cartas Mejicanas* [1837], 3).

«Este doctísimo... estuvo mucho tiempo en Méjico...» (*Entretenimientos*, II, 293).

Em sembla que no calen més proves: les martingales del nebot Lluís M. de Moixó han quedat massa paleses. Aquí no hem de jutjar les intencions que el portaren a capténir-se com es captingué; el que interessava era deixar al descobert la manipulació dels textos de l'oncle arque-

29. *Cartas Mejicanas* (1857), 158; el passatge paral·lel del nebot es troba a *Entretenimientos*, II, 356-357 (nota B). Els exemples es poden multiplicar a balquena: veg. p. ex. *Cartas Mejicanas* (1837), 18-19 i 21 i *Entretenimientos*, II, 313-314 i 317 (nota K).

bisbe sense una aparellada i satisfactòria explicació. I hi hem trobat una circumstància agreujant: el plagiador no sabé practicar l'alquímia amb destresa, i deixà a cada passa rastres acusadors de l'expoli consumat. Al capdavant, avui dia qui vulgui conèixer les CM de Benet M. de Moxió i de Francolí ha de recórrer a les edicions genoveses de 1837 i 1857. És a dir, que el plagi del nebot ni tan sols serví per salvar l'obra de l'oncle: d'una banda, la immediata edició de fra Herrero; de l'altra, els capgiraments del material, les retallades i àdhuc els esmicolaments del text original, tot plegat condemnà i continua condemnant els *Ensayos* i els *Entretenimientos* a la simple funció de documentar la malifeta maldestra del nebot.

Epíleg

Em sembla que no ha estat inútil la feina feta, per bé que un xic enfadosa. Ara resta prou més clar que el llegat literari del Baró de Juras Reales no li pertany en una bona mesura, sinó que el furtà a l'oncle difunt. D'això ja fa més de segle i mig. És potser allò que la justícia algun dia –ni que sigui tardà– arriba; també en els afers de la literatura cal fer endreça.

JOSEP M. BERNADES I ENDINYAC
Sucre (Bolívia), novembre 1992

